

(непорушність) прав і інтересів суб'єктів системи емісії та обігу платіжних засобів від суспільно небезпечних дій, передбачених у ст. 200 КК.

З урахуванням викладеного та попереднього аналізу видового об'єкта вважаємо за можливе визначити *безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 200 КК, під яким ми розуміємо суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки нормального функціонування банківської і кредитно-фінансової систем з емісії і обігу платіжних засобів та майнових прав і інтересів суб'єктів цієї системи*. Цей безпосередній об'єкт визначає і суспільну небезпечність досліджуваного злочину, його об'єктивні і суб'єктивні ознаки. Саме шляхом створення загрози безпеці нормального функціонування банківської і кредитно-фінансової систем у сфері емісії та обігу платіжних засобів унаслідок підробки, придбання, зберігання, перевезення, використання, збуту платіжних засобів вчиняються посягання на суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (видовий об'єкт) і, відтак, на родовий об'єкт — суспільні відносини, що складаються в процесі господарської діяльності. Отже, спираючись на попередні твердження, розкриття родового, видового та безпосереднього об'єктів аналізованого злочину, їх співвідношення, вважаємо обґрунтованим такий висновок: віднесення злочину, передбаченого ст. 200 КК, до розділу VII Особливої частини КК «Злочини у сфері господарської діяльності» є виправданим.

Надійшла до редколегії 10.07.05

В. Батиргарєва, вчений секретар Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України, кандидат юридичних наук

Жіноча рецидивна злочинність в Україні: кримінологічний аналіз сучасного стану

Рецидивна злочинність існувала завжди — за будь-яких історичних часів, політико-правових режимів, перетворень у суспільному житті, правової системи тощо. При цьому не викликає сумнівів, що ця складова злочинності є одним із найнебезпечніших різновидів протиправних діянь, хоча іноді з різних причин і намагаються знівелювати

цей факт. Проте якщо рецидивна злочинність взагалі-то досліджувалася у вітчизняній літературі, то окремо жіночому рецидивізму, котрий, на наш погляд, є самостійною проблематикою, предмет та особливості методології і методики наукового аналізу якої ще мало досліджено, приділяється явна недостатня увага. Її розглядають у контексті або жіночої злочинності, або рецидивної злочинності як такої. При цьому слід погодитися з думкою І. Степанової та Т. Явчуновської, згідно з якою рецидивна злочинність жінок становить безсумнівний науковий інтерес внаслідок специфіки видів вчинюваних злочинів, особливостей причинного комплексу, що їх зумовлюють, та особи винних¹. Крім того, проблема жіночої рецидивної злочинності разом із суто теоретичним значенням має не менш важливий прикладний аспект, оскільки без вивчення зумовленості даного явища не можна на дійсно науковому ґрунті визначити шляхи протидії цьому протиправному прояву. Також потребує перевірки гіпотеза про те, що жіночій рецидивній злочинності притаманні тенденції та риси, які різняться її з кримінальним рецидивізмом чоловіків. Отже, все це викликає необхідність ретельного кримінологічного аналізу сучасного стану жіночої рецидивної злочинності та виділення основних тенденцій розвитку цього явища в Україні.

Дослідженнями рецидивної злочинності у різні часи займалися чимало вчених. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили А. Алексєєв, М. Бажанов, Ю. Битко, В. Голіна, П. Гришанін, І. Даньшин, О. Горбатовська, А. Зелінський, В. Квашиш, Ю. Солопанов, В. Філімонов, Г. Хохряков, Р. Юцкова, О. Яковлев та ін. Висновки цих вчених, безумовно, служать методологічним підґрунтям для розуміння багатьох проблем, пов'язаних із рецидивними проявами у поведінці жінок. Однак вирішувати ці проблеми лише у ракурсі загальної теорії рецидиву без урахування наукових досягнень у сфері вивчення жіночої злочинності навряд чи доречно. Тому ще однією складовою у методології дослідження саме жіночої рецидивної злочинності є напрацювання, викладені у наукових працях, присвячених тим чи іншим аспектам жіночої протиправної поведінки. В останні роки аналіз цих проблем набув актуальності як в Україні (А. Блага, В. Меркулова, М. Стрюк, В. Федусик та ін.), так і за її межами (Ю. Антонян, Н. Дибовська, О. Пляшенко, Н. Кузнецова, В. Серебрякова, І. Степанова, М. Юсупов, Т. Явчуновська та ін.).

¹ Див.: Степанова І. Б., Явчуновська Т. М. Кримінологическая характеристика рецидивной преступности женщин // Правоведение. — 2004. — № 2 (253). — С. 96.

Отже, лише поєднавши знання цих двох напрямків досліджень – рецидивної злочинності, з одного боку, та жіночої злочинності – з другого, можна з великою ймовірністю отримати реальну картину жіночої рецидивної злочинності.

За даними офіційної статистики, питома вага жінок-рецидивісток у загальній масі виявлених в Україні злочинниць у 2001 р. становила 4,1%, у 2002 р. – 4,7%, у 2003 р. – 5,7%, у 2004 р. – вже 5,8%. Аналіз динаміки жіночої рецидивної злочинності навіть на цьому незначному проміжку часу дає змогу виявити певні негативні тенденції.

По-перше, як видно, протягом лише трьох років питома вага рецидивізму в жіночій злочинності збільшилася майже на 2%.

По-друге, жіноча рецидивна злочинність зростає більш інтенсивно, ніж первинна злочинність жінок, що підтверджується статистичними показниками. Так, у первинній жіночій злочинності спостерігається істотне уповільнення її темпів, аж до досягнення негативного значення (у 2002 р. приріст до 2001 р. склав 12,4% зі знаком «—», у 2003 р. – 5,1% також зі знаком «—»). Одночасно з цим у рецидивній злочинності жінок, навпаки, лише за один 2002 р. відмічено збільшення кількості випадків вчинення ними нових умисних злочинів приблизно на 1/5.

По-третє, темпи приросту жіночого рецидивізму в деякі роки випереджають відповідні показники рецидивної злочинності чоловіків. Так, якщо у 2002 р. стосовно кількості рецидивістів-чоловіків, які вчинили нові умисні злочини, порівняно із роком попереднім спостерігалось зниження на 2%, то стосовно жінок відбулося збільшення відповідного показника майже на 1%. У цьому зв'язку є доречним висловлювання Б. Утевського, який багато років тому писав, що у той час, як участь жінок у злочинності в багато разів менша, ніж у чоловіків, проте схильність до повторної злочинності в них значно вища. Причину цього справедливо вбачають у двох моментах: в особливостях жіночої психіки, з одного боку, і в навколишньому середовищі – з другого. Жінка складніше стає на шлях злочину, але, одного разу ставши на нього, вона важче сходить із цього шляху. Сила звички, консервативність психіки більш властиві жінці, ніж чоловіку. До того ж поганий вплив знаходить у м'якій пасивній жіночій психіці більш благодатний ґрунт. Разом з тим жінці, яка вчинила злочин і побувала у в'язниці, складніше ресоціалізуватися, одержати можливість чесного заробітку. Відсталість і заботони обивателів з більшою силою таврують таку жінку, ніж чоловіка¹. Сьогодні із поступовою втратою у

¹ Див.: Утевський Б. Преступность и рецидив // Современная преступность (пол. репрессия, рецидив). – М., 1927. – С. 41.

суспільстві багатьох загальнокультурних та моральних цінностей, недостатнім обсягом економічних та соціальних гарантій для жінок поволі стираються гендерні стереотипи поведінки. Тому тактика клеймування жінок-злочинниць суспільством, так би мотиви, «за звичкою», «за інерцією» поступово змінюється на іншу: обивателі в основній своїй масі не піддають громадському осуду жінок, які ведуть аморальний спосіб життя, вживають алкогольні напої та наркотичні засоби, вчиняють злочини і мають судимості. Принаймні, ставляться до цього байдуже.

По-четверте, свідчення про погіршення сучасного стану жіночої рецидивної злочинності надає і порівняння відповідних показників з аналогічними показниками минулого. Наприклад, у 60-ті роки ХХ ст. питома вага жінок серед рецидивістів у СРСР складала 5,8%¹, наприкінці 70-х – не більше 5–7%². Для порівняння зазначимо, що жінки-рецидивістки у структурі рецидивної злочинності такого мегаполісу, як Москва, приблизно у ті ж часи становили лише 2,6%³. При цьому слід нагадати, що за кримінальним законодавством тих років при наявності попередньої судимості рецидив злочинів складали випадки вчинення як умисних, так і необережних злочинів. Тому відсоток рецидиву в сучасному його розумінні (згідно з ст. 34 КК України вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин) був ще менший.

Таким чином, кількісні показники рецидивної злочинності серед жінок на початку ХХІ ст. свідчать про несприятливі тенденції, пов'язані із збільшенням інтенсивності проявів кримінальної активності жінок, які одного разу вже вчинили будь-який умисний злочин.

Доповнює аналіз офіційних статистичних показників жіночого рецидиву характеристика якісної сторони цього різновиду злочинності. Узагальнення результатів опитування понад 250 жінок-рецидивісток, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, дозволило виділити найтипівіші риси сучасного жіночого рецидивізму та порівняти їх з особливостями чоловічої рецидивної злочинності, а також первинної злочинності жінок.

¹ Див.: Солопанов Ю. В., Квашиц В. Е. Рецидив и рецидивисты. – М., 1971. – С. 7.

² Див.: Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). – Х., 1980. – С. 117.

³ Див.: Сравнительное криминологическое исследование преступности в Москве в 1923 и 1968–1969 гг. / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой. – М., 1971. – С. 147.

У структурі рецидивної злочинності жінок, незважаючи на кількість попередніх судимостей, чітко домінують три групи злочинів. Найбільшу питому вагу серед злочинів, учинених рецидивістками, становлять злочини проти власності. Їх частка становить близько 53–55%¹. У межах цієї групи лідируюче місце традиційно посідають крадіжки, грабежі та розбої.

Друге місце після злочинів проти власності посідають злочинні діяння у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. На їх частку припадає близько третини всіх рецидивних злочинів (28–30%). Найчастіше злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, що вчиняються жінками-рецидивістками, пов'язані, з одного боку, із вживанням цих речовин самими злочинницями, а з другого – із поширенням ними наркотичних засобів серед інших осіб. В останньому випадку прибуток, отриманий від вчинення наркотичних злочинів, як правило, є основним або істотним джерелом існування злочинниць. Разом з тим не можна не звернути увагу на той факт, що у структурі чоловічої рецидивної злочинності наркотичні злочини хоча і займають таку ж саму позицію (другу після злочинів проти власності), але їх питома вага становить лише 11–14%.

Третю позицію в рецидивній злочинності жінок займають злочини, що вчиняються проти життя та здоров'я іншої особи. Сьогодні це майже кожний десятий злочин. При цьому тривожним є той факт, що понад 40% з цих злочинів припадає на умисні убивства, кількість яких за три десятки років збільшилася у 6–7 (!) разів².

Цікавим з ретроспективного погляду на структуру рецидивної злочинності є зауваження Е. Стумбіної, яка за радянських часів писала, що первинна тенденція, котра характеризує рецидивну злочинність, – переважання в ній корисливих, майнових злочинів³. Ці злочини І. Карпець об'єднував у поняття «злочинського рецидиву»⁴. Про будь-яке домінування у структурі жіночого рецидивізму наркотичних зло-

¹ Така ж сама питома вага злочинів проти власності у структурі цього різновиду злочинності відмічена і російськими дослідниками жіночого рецидивізму І. Степановою і Т. Явчуновською (див.: *Степанова И. Б., Явчуновская Т. М.* Вказ. праця. – С. 98).

² Див.: *Солопанов Ю. В., Квашиш В. Е.* Вказ. праця. – С. 10–11.

³ Див.: Рецидивная преступность: понятие и криминологическая характеристика / Л. Н. Пшенникова, А. М. Ниедре, Г. Г. Менберг, И. Э. Казмер / Под ред. Э. Я. Стумбиной. – Рига, 1983. – С. 29.

⁴ Див.: *Карпец И. И.* Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. – М., 1973. – С. 255.

чинів на той час взагалі не йшлося. Отже, проведене дослідження виявило одну з помітних тенденцій у структурі як рецидивної злочинності в цілому, так і у структурі жіночого рецидивізму зокрема. Її сутність полягає у кардинальній зміні характеру сучасної рецидивної злочинності за рахунок переважання в ній наркотичної злочинності над злочинами насильницької спрямованості.

Порівняно із структурою первинної злочинності жінок структура рецидивної злочинності відрізняється вужчим спектром злочинних проявів з їх боку. Так, торгівля, обслуговування товарно-матеріальних цінностей, виконання обліково-бухгалтерських функцій традиційно вважаються сферами застосування жіночої праці, а сфера підприємницьких, бюджетних, кредитно-фінансових та інших відносин також все активніше освоюється жінками, проте лише лічені одиниці жінок-рецидивісток засуджувалися за вчинення так званих економічних злочинів¹. Такий малий відсоток вчинення ними подібних злочинів пояснюється, вочевидь, тим, що серед злочинниць мали спеціальність бухгалтерів та економістів лише 2%, товаровзнавцями або продавцями працювали 16%. Слід пам'ятати і про те, що існують певні обмеження щодо працевлаштування осіб, які раніше відбули покарання за корисливі правопорушення і внаслідок цього мають обмежені можливості займатися господарською або фінансовою діяльністю². До того ж не всі жінки-рецидивістки вчинили злочини, безпосередньо пов'язані з використанням своїх професійних знань. Таким чином, рецидивістками майже не вчиняються злочини у сфері господарської та службової діяльності. Рідкими є випадки вчинення злочинів проти основ національної безпеки, громадської безпеки, авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Дослідження генези мотивації дій жінок-рецидивісток дозволило визначитися з особливостями цієї сфери. В двох основних групах злочинів, якими переважно представлена структура рецидивної злочинності жінок (злочини проти власності та злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів), домінує корисливий мотив. Нерідко разом із злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів жінки вчиняють злочини проти власності (крадіжки, грабежі тощо),

¹ До системи економічних злочинів ми не включаємо злочини проти власності, як, наприклад, пропонує О. Кальман. Більш докладно про це див.: *Кальман О. Г.* Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. – Х., 2003. – С. 40–42.

² Див.: Там само. – С. 101.

оскільки на придбання наркотичних засобів їм потрібні гроші. Отже, корисливий мотив так чи інакше є константою при вчиненні багатьох злочинів, в етіології яких неабияке значення має наркотична залежність особи. Якщо ж особа сама не вживає наркотичні засоби, то вчинення таких злочинів спрямоване на одержання прибутку. Проліструємо це прикладом із практики.

Тричі засуджена В., 32 років, народилася та виховувалася у повній родині старшою із трьох дітей, неодружена, із середньою спеціальною освітою. Сім'я мала незначний, але стабільний прибуток. У 16 років спробувала палити коноплию, яку запропонували на дискотеці приятелі. Зі слів В., вона це зробила «просто так, заради інтересу, всі так робили». Потім стала вживати опій ін'єкційним шляхом. Згодом грошей стало не вистачати, оскільки ніде не працювала. Перший злочин – крадіжку вчинила у 21 рік, для того щоб «дістати» гроші на дозу. Була засуджена умовно. Намагалася лікуватися від опійної наркоманії, потім зустрілася з тією ж компанією приятелів і «зірвалася». Оскільки постійної роботи не мала, то виникла потреба у грошах для придбання наркотичних засобів. Як наслідок – новий корисливий злочин. Після відбуття покарання через деякий час її знову засуджено за аналогічний злочин. Особисте життя не склалося, як зазначає В., через хворобу. Про свою перспективу каже, що їй байдуже, що з нею буде далі¹.

Досліджуваний випадок – це типовий життєвий шлях для багатьох наркоманок, які, на жаль, навіть не усвідомлюють, наскільки тонка грань між вживанням наркотичних засобів та вчиненням з метою одержання коштів на їх придбання тяжких злочинів, що нерідко мають ситуативний характер.

При вчиненні насильницьких злочинів жінками-рецидивістками в мотиваційному комплексі також нерідко простежується корисливий мотив, хоча «розміри» цієї корисливості можуть бути різними – від одержання спадщини до здобуття грошей на пляшку горілки. Такий висновок ми робимо на підставі віднесення до цієї групи злочинів, зокрема, умисних убивств, учинених з корисливості або на замовлення, які традиційно у теорії кримінології належать до корисливо-насильницької злочинності. Проте у даному разі, виходячи з особливостей побудови розділів КК України, згідно з якими нами виділені найтипівші різновиди злочинних проявів, що вчиняються рецидивістками, ми вважаємо, що подібні злочини слід розглядати у групі саме насильницьких злочинів. До того ж слід пам'ятати і про певну

¹ Фрагмент бесіди дослідниці із В., за якою після відбування покарання у виді позбавленні волі встановлено адміністративний нагляд.

латентизацію істинних мотивів учинків жінок під час вчинення ними інших насильницьких злочинів (тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості). Ці злочини нерідко є не лише проявом агресивної реакції на будь-які дії з боку потерпілих, а й можливістю «провчити» потерпілого з метою зменшення або усунення з боку останнього у майбутньому претензій матеріального характеру, як-от: вимагання грошей на алкогольні напої, наркотичні засоби, ведення паразитичного способу життя тощо.

Крім того, дослідження підтвердило гіпотезу про те, що не завжди корисливий мотив злочинних вчинків жінок зумовлюється виключно їх паразитизмом як способом життя, якого вони свідомо б дотримувалися (небажання працювати, алкоголізм, наркоманія, аморальність тощо). Серед рецидивісток багато неодружених, безробітних, понад дві третини з них мають дітей. Як правило, їм сподіватися ні на кого, але треба якось виживати. Як можна «списати» на рахунок паразитичних прагнень крадіжку жінкою худоби або овочів у селі, якщо немає ані роботи, ані грошей?

В умовах негативних процесів, пов'язаних із трансформацією українського суспільства (інфляція, зростання безробіття, скорочення асигнувань на соціальні програми, руйнація служб побуту та системи дитячих дошкільних закладів, установ освіти, культури, спорту), суперечностями і недоліками у сфері соціальних відносин, ідеологічним вакуумом та ін.¹ найбільш доступним засобом одержання «швидких» грошей, на жаль, є вчинення злочину. Невипадково серед жінок-рецидивісток переважає спеціальний рецидив. Зазначене перш за все стосується тих рецидивісток, які займаються крадіжками, а також поширенням наркотиків. Під час проведеного нами опитування 28,7% рецидивісток заявили, що провідним мотивом вчинення ними свого першого злочину стали матеріальні труднощі, з якими вони особисто або їх родина зіткнулася. На ці ж труднощі матеріального характеру як причину вчинення наступних злочинів посилалися вже 34,2% жінок. До цього слід додати, що третина засуджених не побажали відповісти на запитання щодо мотивів учинення злочинних діянь. Вочевидь, справжня питома вага цих обставин у причинному комплексі злочинної поведінки є ще значнішою. Побічним свідченням репрезентативності отриманих відповідей є той факт, що після відбуття першого покарання 38,5% жінок не змогли знайти роботу, і це призвело до погіршення і без того скрутного їх матеріального становища.

¹ Див.: *Блага А. Б.* Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ун-т внутр. справ МВС України. – Х., 2000. – С. 8.

Особливістю рецидивної злочинності жінок є те, що вчинення ними злочинів за мотивами помсти або ревнощів взагалі-то не характерно. Лише 5-6% осіб вчинили насильницькі злочини саме з цих мотивів. Наведене означає, що рецидивні злочини жінок меншою мірою тяжіють до сімейно-побутової сфери, ніж первинна жіноча злочинність. Для порівняння зазначимо, що, за даними Б. Головкина, з мотивів помсти у сімейно-побутовій сфері жінками вчиняються 22,1% кваліфікованих вбивств, 23,8% умисних вбивств і 12,5% тяжких тілесних ушкоджень; з мотивів ревнощів – 9,8%, 7,9% і 15,4% відповідних злочинів¹. При цьому, вочевидь, автор мав на увазі весь масив жіночої злочинності – як первинної, так і рецидивної. Разом з тим при аналізі цих даних стає зрозумілим, що такий значний відсоток діянь саме з цих мотивів утворюється за рахунок первинної злочинності.

У кримінологічній літературі справедливо зауважується, що жінкам-злочинницям меншою мірою притаманні асоціальні установки, у більшості з них відсутні стійкі злочинні переконання². Навіть переважання у жіночій рецидивній злочинності спеціального рецидиву свідчить частіше за все про обрання жінками шляху найменшого опору до задоволення своїх потреб у їжі, одягу, житлі, розвагах, ніж про усталену орієнтацію на злочинний спосіб життя як такий з усіма його атрибутами – відповідними ідеями, жаргоном, слідуванням злочинським традиціям, віднесенням себе до спільноти злочинців тощо. Отже, ідейних злочинниць-«кар'єристок» у середовищі рецидивісток нами не виявлено, чого не можна стверджувати про злочинний світ чоловіків-рецидивістів. Щодо цього жіночий рецидивізм за своїми якісними показниками має відмінність від рецидивних проявів з боку чоловіків. Разом з тим, як слушно відмічає В. Федусик, фемінізація і масова аномія суспільства зіграли злий жарт: прагнучи підняти жінку на п'єдестал, це суспільство все більш заохочує маскулітні форми поведінки жінок, що в середовищі маргіналів приводить до стійкої тенденції зближення показників чоловічої і жіночої злочинності³. Висловлене, безумовно, стосується і рецидивної злочинності.

¹ Див.: *Головін Б. М.* Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Х., 2004. – С. 49, 51.

² Див.: *Стрюк М. В.* Кримінологічна характеристика жіночої злочинності: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВС України. – К., 2001. – С. 12.

³ Див.: *Федусик В. В.* Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми): Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2001. – С. 15.

Неабияке значення в генезі рецидивної злочинності жінок відіграє значна алкогольна обтяженість. Так, 70% засуджених рецидивісток відзначили, що вони періодично вживали алкогольні напої, ще 4% вказали, що вживали їх систематично. Приблизно третина рецидивісток вважає, що вчинили злочин саме під впливом алкогольного сп'яніння. Вочевидь, мотивування злочинних дій перебуванням у нетверезому стані є спробою якось виправдати свою злочинну поведінку в очах оточуючих, але факт залишається фактом: алкоголізація серед жінок-рецидивісток набула великих масштабів. Таким чином, питання про місце алкоголю в системі обставин, що мають помітний зв'язок зі структурою жіночої злочинності, зокрема рецидивних її проявів, у теперішній час є особливо актуальним, оскільки в алкогольний полон потрапляє все більше жінок¹.

Крім того, в останнє десятиріччя все виразніше простежується зростання злочинних діянь, пов'язаних із поширенням та споживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Як свідчить аналіз емпіричного матеріалу, кожна третя жінка, що вчинила рецидивний злочин, була втягнута до незаконного обігу наркотичних засобів. У момент вчинення злочину 5,8% рецидивісток перебували у стані наркотичного сп'яніння. При цьому з числа рецидивісток 35% (!) осіб мали наркотичну залежність. Ще 11% жінок хоча б раз у житті вживали ці речовини. Слід зауважити, що ці дані, як і стосовно періодичності вживання алкоголю, отримані зі слів засуджених. Вважаємо, що об'єктивно ці відсотки є ще значнішими.

Серед рецидивісток жінки, хворі на наркоманію, становлять особливий різновид, «упертість» у продовженні злочинної діяльності яких багато в чому пов'язана саме із хворобливими змінами в організмі. Їх поведінка дуже важко піддається корекції, якщо взагалі це можливо. Тому відмовитися від вчинення злочинів, пов'язаних як із незаконним обігом наркотичних засобів, так і зі здобуттям коштів на їх придбання, навряд чи вони зможуть самостійно без серйозної попереджувальної роботи з ними.

Проведеним нами дослідженням встановлено, що дві третини жінок (68%) вчинили рецидивні злочини поодиночі. В інших випадках мала місце співучасть осіб. Найпоширеніша форма спільного вчинення злочинного діяння – участь у групі за попередньою змовою (29%). При цьому співучасниками найчастіше виступали знайомі, родичі,

¹ Див.: *Голіна В. В.* Жіноча злочинність в Україні: характеристика і попередження // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 1998. – Вип. 33. – С. 140.

коханці, подруги та ін. З огляду на кримінологічний портрет цих осіб слід зазначити, що вони і рецидивістки, як правило, є вихідцями з одного кола, представниками одного середовища. Питома вага жінок-рецидивісток у складі організованих злочинних груп становить лише 3%¹. Такі групи спеціалізувалися головним чином або на поширенні наркотичних засобів, або на вчиненні грабежів і розбоїв. Отже, найбільш небезпечні форми зорганізованості злочинного світу не набули у жінок такого поширення, як це спостерігається в рецидивній злочинності чоловіків; роль жінок залишається допоміжною і невизначальною².

Говорячи про морально-психологічний образ жінок-рецидивісток, не можна не відзначити відчутних змін в їх характері та психіці, зумовлених як способом життя, поверненням до вчинення злочинів, так і умовами відбування покарання у середовищі подібних до себе, інтенсивним процесом розпаду соціально корисних зв'язків. Провідною рисою у багатьох з них стає невіра у своє благополучне майбутнє, небажання опиратися зовнішнім несприятливим обставинам, пов'язаним із процесом їх соціальної адаптації. Це призводить, з одного боку, до пасивності людини, байдужості до себе і навіть до оточуючих близьких їй людей. З другого ж боку, оскільки, на думку жінки-рецидивістки, їй нічого втрачати, погане в її житті вже відбулося, – до відвертої цинічності, перш за все стосовно до себе. Подібне ставлення до себе та свого місця у соціумі багато в чому пояснює їх поведінку, спосіб життя, який будується за принципом «Я не бажаю здаватися кращою, ніж я є». Найчастіше дотримування такої «філософії життя» спостерігається тоді, коли жінка перебуває у місцях позбавлення волі і ніхто не чекає її по той бік ґрат. Після відбуття покарання у виді позбавлення волі багато жінок стають соціально неадаптованими, причиною чого є самотність, відсутність житла і роботи, сімейних та родинних зв'язків. Наслідком цього є рецидив злочинів³.

У зв'язку з цим стосовно жінок-рецидивісток ще гостріше, ніж щодо звільнених після відбування покарання вперше, постає проблема ускладненої соціальної адаптації. З огляду на необхідність надання всебічної допомоги раніше засудженим особам в Україні 10 липня 2003 р. прийнято Закон за № 1104-IV «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»⁴. Згідно з цим Законом з метою сприяння зазначеним

¹ За нашими даними, приблизно 17–18% чоловіків-рецидивістів учинили злочини у складі організованих злочинних груп або злочинних організацій.

² Див.: Степанова И. Б., Явчуновская Т. М. Вказ. праця. – С. 99.

³ Див.: Голіна В. В. Вказ. праця. – С. 140.

⁴ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 6. – Ст. 39.

особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів на низку державних та недержавних установ в Україні покладається здійснення комплексу заходів державної підтримки та допомоги (соціальний патронаж). На наш погляд, залучення до вирішення проблем соціальної адаптації значної кількості відповідних суб'єктів зумовлюється тим, що своєчасна допомога такому контингенту – немаловажна гарантія скорочення кількості рецидивістів.

Наприкінці зазначимо, що кримінологічний аналіз сучасного стану рецидивної злочинності жінок дає можливість, по-перше, констатувати в цілому погіршення кількісно-якісних показників цього різновиду злочинних проявів та спрогнозувати збільшення кількості корисливих злочинів з боку жінок, які раніше вже були засуджені; по-друге, визначити, що порівняно з минулими часами відбулася зміна характеру цієї злочинності внаслідок збільшення кількості наркотичних злочинів, які випередили злочини насильницької спрямованості; по-третє, дійти висновку про те, що корисливість жінок-рецидивісток має різні витoki, які не завжди зумовлюються паразитизмом як способом життя; по-четверте, виявити проблему ускладненої соціальної адаптації цього контингенту злочинниць внаслідок більш тяжких соціальних наслідків відбування покарання; по-п'яте, окреслити контури нових кримінологічних досліджень з метою розв'язання складних проблем, пов'язаних з означеною тематикою.

Надійшла до редколегії 10.06.05

*Г. Авдєєва, завідувачка лабораторії
Харківського НДІСЕ*

Проблеми використання спеціальних знань при дослідженні контрафактної аудіовізуальної продукції

Проблема використання спеціальних знань у діяльності слідчого певним чином досліджувалася в теорії кримінального процесу та